

Jelena Zlatar
URBANE TRANSFORMACIJE
SUVREMENOG ZAGREBA:
SOCIOLOŠKA ANALIZA

Plejada i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2013., 216 str.

Gotovo četvrtina stanovništva Hrvatske, koliko nas živi u Zagrebu, odnosno u širem gradskom području, već gotovo desetljeće i pol svjedoči o ubrzanim promjenama glavnoga grada. Lice tih promjena je izgradnja novih stambenih objekata, poslovnih nebodera, trgovačkih centara; naličje im je zapuštanje staroga, prisjetimo se samo propadanja niza tvorničkih i industrijskih kompleksa. No i to su samo najuočljivije materijalizacije novog vremena 21. stoljeća ispod kojih se valjaju tektonske ekonomske, upravljačke, društvene i kulturne promjene započete tranzicijom 1990-ih. Ako je prema jednoj rumunjskoj dosjetci socijalizam samo „najdulji i najbolniji put iz kapitalizma u kapitalizam“ (Verdery, 1996), treba imati na umu da nas na kraju toga puta nije dočekaio liberalni kapitalizam poslijeratnoga Zapada, nego globalni neoliberalizam koji svoje znamenje ostavlja dugoročno i na gradu. Kompleksnu temu suvremenih urbanih promjena istraživački i analitički je obradila sociologinja Jelena Zlatar u svojoj prvoj znanstvenoj knjizi „Urbane transformacije suvremenog Zagreba: sociološka analiza“. Autorica je znanstvena suradnica u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, a riječ je o Institutu koji već dugi niz desetljeća razvija urbano-sociološka istraživanja vezana uz prostorni razvoj, kvalitetu života i dr. U vrijeme 1970-ih godina kada su se sociolozi priključili interdisciplinarnim urbanističkim timovima

koji su se bavili prostornim planiranjem i izgradnjom grada, ta su urbano-sociološka istraživanja imala značajniji karakter primijenjenih istraživanja; u 1990-ima su gradske upravljačke, urbanističke i planerske strukture minorizirale urbana sociološka istraživanja, no to je bio samo rubni segment procesa „odumiranja“ urbanističkog planiranja. „Smrt urbanizma“, kao fenomen koji predstavlja kontekst suvremenog urbanog razvoja i kojeg Jelena Zlatar često komentira u svojoj knjizi, svoju srž međutim nema u *deregulaciji*, tj. u pukom anuliranju prostorno-razvojne i planerske regulative, što se dodatno kod nas, u nekim krugovima, često i opravdava kao „oslobađanje“ od navodno negativnog socijalističkog planiranja i kontrole. No, riječ je o, kako upućuju mnogi autori (pr. urbani teoretičar i kritičar R. Short), sustavu *reregulacije* koji samo odražava drugačiju političku i društvenu moć: kontrola nad planiranjem samo je naoko ukinuta, a u stvari je veća moć kontrole prebačena na privatne interese. Kontrola je, naime, samo promijenila nositelja.

Jelena Zlatar bavi se, dakle, urbanim promjenama u Zagrebu nakon 2000. godine, prije svega s fokusom na prostorne promjene i promjene na sceni društvenih aktera koji utječu na planiranje i razvoj grada. Neka su poglavlja oblikovana kao teorijsko-pregledni tekstovi, druga kao primjeri slučaja najupečatljivijih zagrebačkih prostornih promjena, treća kao analiza građe dobivene istraživanjem percepcije domaćih stručnih aktera; u poglavljima se, konačno, isprepleće interpretacija procesa koji se odvijaju na domaćoj, europskoj i svjetskoj urbanoj skali. Studija se gradi na sljedećim hipotezama: u poslijeratnom Zagrebu, od sredine 1990-ih odvijaju se

prostorno urbane promjene koje snažno mijenjaju strukturu i izgled grada; od navedenog se vremena profiliraju i novi tipovi društvenih aktera; ključna promjena je pojava individualnog graditelja (poduzetnik, investitor) čije djelovanje nije u potpunosti normativno regulirano te se slijedom toga javljaju projekti koji odudaraju od urbanističkih planova; urbane su promjene, stoga, „parcijalne te se javljaju kao neplanirana (projektna, parcelna) izgradnja objekata“ (str. 14). Na dvjestotinjak stranica knjige te se teze teoretiziraju, analiziraju na temelju istraživačke građe, koreliraju sa europskim i svjetskim primjerima, problematiziraju i u konačnici vode ne samo detekciji i interpretaciji stanja, nego i „smjernicama za daljnje planiranje“, što odaje da je ovoj studiji intencija i potencijalna primjenjivost, upravo u duhu negdašnjih urbano-socioloških projekta koje je iznjedrio Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

U uvodnom poglavlju autorica daje opću sliku suvremenih urbanih promjena, izlaže istraživačke hipoteze i metodologiju istraživanja koja u svojem fokusu ima polustrukturirane intervju sa stručnim akterima na zagrebačkoj sceni (sociolozima, povjesničarima umjetnosti, etnolozima i antropolozima, ekonomistima, geografima i demografima, arhitektima, pravnicima i inženjerima prometa). Kao educirani i zainteresirani stručnjaci iz različitih područja odgovarali su na pitanja vezana uz uočavanje/percepciju obilježja, uzroka i posljedica suvremenih urbanih transformacija, komentirali su pojedine konkretne primjere, problematizirali ne/mogućnost (ne/moć) profesionalnog djelovanja i utjecaja, kao i daljnje viđenje urbanog (zagrebačkog) razvoja. U drugome poglavlju

razmatra se pojam urbanizacije kod domaćih i stranih autora i razlažu se teorije grada (Vresk, Milić, Čaldarović, Čikaška sociološka škola, Giddens, Harvey, Castells i dr.) te promjene grada 21. stoljeća uz objašnjenje ključnih pojmova (glokalizacija, globalizacija, aprostornost, diznifikacija, cityzacija, globalni grad, svjetski grad, informacijski grad, nemjesto i sl.). Također, u ovome poglavlju, autorica otvara i temu aktera u participativnim procesima urbanog razvoja koja se kasnije provlači i kroz druga poglavlja. Treće poglavlje posvećeno je gradu Zagrebu, njegovim demografskim karakteristikama, pregledom upravnih i teritorijalno-administrativnih promjena od 1990-ih do danas te njegova geoprometnog i geopolitičkog položaja u regiji i Europi.

Poglavlje „Urbane transformacije i urbanističko planiranje“ otvara i problematizira terminologiju, uvodi se pojam urbane obnove kao krovni pojam koji sadrži u sebi procese urbane regeneracije, urbane rekonstrukcije i urbane revitalizacije. Svi ti procesi označavaju socijalne, strukturalne i funkcionalne promjene dijelova grada koje su potaknute državnim/gradskim ili individualnim (poduzetničkim, korporacijskim) inicijativama. Globalni procesi imaju svoje specifičnosti kada se ugnijezde u lokalne prostore, pa tako, primjerice, i proces gentrifikacije u hrvatskim (i drugim tranzicijskim) gradovima. Teorija, terminologija i kronologija urbane obnove dalje je oprimjerena slučajevima konkretnih gradova (Barcelona, Pariz, Rotterdam, London, Berlin) koje autorica komentira kao pozitivne ili negativne primjere navedenih procesa ukazujući tako na različitost urbanih politika, njihovih ciljeva i konačnih realizacija. Sve je to uvod u razmatra-

nje urbanističkog planiranja u Hrvatskoj u njegovoj dijakronijskoj dimenziji, ali ponajviše i kroz problemski pristup suvremenom planiranju, gradskim tijelima zaduženima za prostorno planiranje te otvaranju pitanja javnog prostora i javnog interesa koji su u suvremenoj zagrebačkoj (i hrvatskoj) praksi pod najvećim udarom u smislu sužavanja i obezvrjeđivanja; ta su pitanja kontekstualizirana i razmišljanjima stručnih aktera s kojima je autorica razgovarala. Sljedeće opsežno poglavlje bavi se upravo društvenim akterima, pri čemu autorica slijedi tipologiju koju je razradio M. Bassand (2011.) razlikujući ekonomske, političke, stručne i civilne aktere: akter - bilo kao pojedinac ili grupa - djelomično je uvjetovan društvenim (i političkim) položajem, no i „sam konstruira vlastitu autonomiju i unutar nje manevrira“ (str. 80). U ovome poglavlju autorica uvodi i raspravu o teorijama akcije (Parsons, Giddens), o makro i mikro teorijama akcije i aktera, opsežno razlaže Giddensovu teoriju strukturacije te se bavi teorijama moći (Weber, Foucault). Kao i u ranijim poglavljima, autorica se kreće od širih teorijskih koncepata (akcija, akter, moć) prema konkretnoj situaciji (Zagreb) pa će tako sustavno raspraviti „tri razdoblja urbanih aktera grada Zagreba“ – razdoblje socijalističkog sustava od 1970-ih do 1990., razdoblje posljednjeg desetljeća 20. st. i razdoblje nakon 2000. godine. Iznoseći građu, autorica će uočiti da je socijalističko razdoblje označila moć političkih i stručnih aktera, dok je posljednje obilježeno izrazitom spregom ekonomskih i političkih aktera. Razdoblje nakon 2000. godine u fokusu je i narednog poglavlja, kao razdoblje u kojemu se akcelerira neplanirana i stihij-

ska izgradnja kroz procese poput cityzacije (visoka izgradnja u (novim) poslovnim središtima grada), kroz izgradnju podzemnih garaža ili mnogobrojne izgradnje trgovačkih centara u širem gradskom centru koje autorica problematizira kroz vizuru komercijalizacije i stvaranja pseudo-javnih prostora. Potom slijedi vrlo opsežan pregled stavova ispitanika – stručnih aktera – o uzrocima gradnje poslovnih nebodera, trgovačkih centara i podzemnih garaža, o pozitivnim i negativnim stranama pojedinih primjera gradnje, o promjenama karaktera javnog prostora, ulozi gradonačelnika i gradske uprave i dr. Ova je rasprava ispisana i korištenjem fragmenata intervjuva, a u konačnici se sumiraju zajednička mjesta ispitanika koja generalno upućuju na manjak demokratičnosti u realiziranju urbane obnove u Zagrebu, na nerealiziranost ciljeva urbanističkog plana (2003.) te na činjenicu da urbana obnova u Zagrebu, po mnogim svojim odrednicama - između ostaloga i prema vođenju zagrebačke urbane politike - ima karakter ekonomske obnove, tj. „smatra se da će ekonomska poboljšanja dovesti i do poboljšanja kvalitete života žitelja grada“ (str. 146). Svi stručni akteri gotovo su jednoglasni u procjeni nedovoljnog sudjelovanja, odnosno nemoći utjecaja u procesima planiranja grada te nepostojanja interdisciplinarnosti koja je u urbanističkoj praksi bila prisutna tijekom 1970-ih i 1980-ih godina. Pogledi ispitanika su tematski i sustavno izloženi, no ono što bi možda čitavu raspravu učinilo potentnijom bio bi jači oslonac na ranije predstavljene autore i teorije koji su prisutni u preglednom, ali skromno u interpretativnom kodu (pr. Foucault). Intervjui sa stručnim akterima otvorili su i temu daljnjih smjernica za planiranje gra-

da koje je Jelena Zlatar izdvojila u zasebno, sedmo, poglavlje. Jedna od najvažnijih smjernica, a koja ujedno ukazuje na veliki postojeći nedostatak, jest potreba za izradu nove dokumentacije s jasnim ciljevima, prioritetima i mjerama za rekonstrukciju Zagreba, drugim riječima, potrebna je dugoročnija vizija i strategija grada. Da bi se to realiziralo potrebna je veća kontrola pravnih procedura, snažnije organiziranje i angažman civilnog sektora, interdisciplinarnost, preciziranje javnog interesa, afirmiranje urbanih zajednica, stvaranje novih javnih prostora te razvijanje koncepta održivog grada. Knjiga završava zaključnim poglavljem koje sumira analitičke segmente studije, engleskim sažetkom, priložima (protokol intervjua, popisi ilustracija, karata i dr.) te popisom literature i kazalom. Ova se studija Jelene Zlatar smješta u niz recentnih urbanosocioloških naslova koji komentiraju i analiziraju suvremenu urbanu transformaciju i bivaju podlogom za neko daljnje i dublje uranjanje u probleme neoliberalizacije grada s kojima se još tre-

ba istraživački suočiti, primjerice iskazane u segmentu urbanog upravljanja (od angažiranja stručnjaka bez natječaja do potencijalne privatizacije gradskih poduzeća uključivo i vrlo problematično tretiranje privatno-javnog partnerstva) ili u kontradiktornostima društveno-kulturnih procesa gdje s jedne strane nezaposlenost, a s druge strane turistifikacija grada snažno definiraju urbani život. Prema sociologu R. Parku grad je „mozaik svjetova“, ali i mozaik međudjelujućih procesa u razumijevanju kojih bi dobrodošao snažniji teorijski kritički zahvat, ali i potencijal kvalitativnih, etnografskih istraživanja, koje urbana sociologija baštini upravo od Parkova vremena s početka 20. stoljeća. Da parafraziram dalje, urbana se istraživanja stoga grade kao mozaik studija kroz koje različite discipline doprinose svojim uvidima: knjiga Jelene Zlatar dio je toga mozaika kao sociološka analiza prostornih promjena i djelovanja stručnih aktera u Zagrebu.

Valentina Gulin Zrnić